

УДК 930.1:311](47+57)''193''

«Статистика в нас шкутильгас...» Сталінська політика щодо органів обліку та статистики СРСР: історіографічний аспект»*Кравченко Євген Олександрович*

Аспірант історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
прос. Гагаріна, 72, Дніпро, 49000
e-mail: krava.eugene@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9735-4144

Сталінська політика щодо органів обліку та статистики СРСР: історіографічний аспект». Проаналізовано наукові розвідки, що стосуються становлення відносин сталінського режиму зі статистичними органами радянської держави. Виділено репрезентативні концепти, що відображають зміну обробки економічних та демографічних даних протягом 1930-х рр. Окремим кейсом розглянуто літературу, присвячену відновленню пам'яті про репресований «цвіт української демографії».

Ключові слова: статистика, історіографія, Великий Терор, маніпуляції.

«Статистика у нас хромаєт ...» Сталинская политика в отношении органов учета и статистики СССР: историографический аспект»*Кравченко Евгений Александрович*

Аспирант исторического факультета Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара
прос. Гагарина, 72, Днепр, 49000
e-mail: krava.eugene@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9735-4144

Проведен анализ научных исследований становления отношений сталинского режима со статистическими органами советского государства. Выделены репрезентативные концепты, отражающие изменение обработки экономических и демографических данных в течение 1930-х гг. Отдельным кейсом рассмотрено литературу, посвященную восстановлению памяти о репрессированном «цвете украинской демографии».

Ключевые слова: статистика, историография, Большой Террор, манипуляции.

«Our statistics are lagging behind» Stalin's policy on the bodies of accounting and statistics of the USSR: the historiographic aspect»

Kravchenko Yevgen

*Postgraduate student at the department of history
Oles Honchar Dnipro National University
72 Gagarina pros., Dnipro, 49000
e-mail: krava.eugene@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9735-4144*

The main idea of article is analyzed the Stalinist influence on the formation of statistical data in the scientific literature. Much attention is given to leading concepts about changing the accounting of economic and demographic indicators of Soviet Union. The studies of repressed Ukrainian demographers are considered.

Keywords: *statistics, historiography, Great Terror, manipulation.*

Цього року країна відзначає сумний ювілей – 80 років від закінчення Великого Терору, великого соціально-політичного потрясіння, спричиненого сталінською політикою. Серед різноманітних груп постраждалих особлива увага в наукових розвідках приділена створювачам числової інформації про наслідки тоталітарної політики – статистикам. На нашу думку, на сьогодні сформувалась значна історіографічна традиція дослідження впливу сталінізму на збирання та обробку економічних і демографічних даних в часи перших п'ятирічок. Водночас деякі фахівці з теми активно відновлюють пам'ять про забуті імена цілої плеяди вітчизняних статистиків, яких торкнулася репресивна машина радянської держави.

Історія Центрального статистичного управління СРСР наповнена інституційними змінами: якщо до закінчення першої сталінської п'ятирічки це був самостійний центральний статистичний орган, то після 1931 р. відбулось його підпорядкування структурам Держплану СРСР під новою назвою – Центральне управління народногосподарського обліку. Формування після-революційної статистики СРСР довго визначали ленінські тези про користь старого земського обліку, якому більшовики додали централізованого управління. Певну автономію Центральне статистичне управління зберігало протягом першої половини 1930-х рр. Тому в історіографії це радянське статистичне відомство, за влучним висловом зарубіжного класика радянології Шейли Фіцпатрік, має репутацію одного з малочислених «островів свободи», яких тривалий час не чіпав маховик сталінських репресій [4, с. 34].

Сталінізм став певною мірою визначальним явищем для розвитку радянської статистики, що суттєво вплинуло на висвітлення теми сучасною історіо-

графією. За свідченням єрусалимського професора Марка Тольца, більшість досліджень, присвячених розвитку статистики СРСР, фокусуються саме на 1930-х рр. [14]. Це можна пояснити закритістю теми в радянський час через важкі демографічні наслідки сталінських перетворень, дестабілізацією поточного обліку населення того часу й кардинальними інституційними змінами, яких епоха перших п'ятирічок завдала ЦСУ.

Окрім «перебудовної» та сучасної історіографії, певну важливу інформацію про розвиток радянської статистики 1930-х рр. можна знайти в окремих працях з історичної демографії СРСР, написаних за часів застою. Так уже в збірнику «Советская статистика за полвека 1917–1967» містяться статті з різних аспектів діяльності радянських облікових органів. Цікавою для висвітлення розвитку теорії та практики реєстрації народонаселення є розвідка радянського демографа Аркадія Меркова «История санитарной и медицинской статистики в СССР». Стаття фактично стала однією з перших узагальнювальних праць про розвиток медико-санітарного обліку в статистиці СРСР. До видання останньої автор відніс п'ять груп питань: вивчення санітарного стану (здоров'я) населення в цілому та окремих його груп шляхом збирання та обчислення статистичних даних; вивчення зв'язку загального рівня захворюваності та смертності населення або їхньої залежності від довколишніх факторів; збирання і вивчення числових даних про медико-санітарну галузь; оцінка лікування та профілактики захворювань; установлення ступеня вірогідності результатів досліджень клінік і лабораторій [5, с. 219].

Як не дивно, А. Мерков майже не торкався статистики народонаселення 1930-х рр., окрім даних передвоєнного перепису та пов'язаних з ним досліджень масової захворюваності у великих промислових центрах (Київ, Харків, Донецьк тощо), які були втрачені в окупаційний період [5, с. 236]. Цікавим зауваженням автора стала констатація того, що статистика загальної захворюваності та смертності 1940-х рр. знаходилася на рівні XI Всесоюзного з'їзду бактеріологів, епідеміологів і санітарних лікарів 1928 р. [5, с. 238]. «История санитарной и медицинской статистики в СССР» відобразила погляди класичної історіографії радянського періоду – замовчуючи «білі плями» розвитку статистики, вона не могла обійтися без періодів «до» та «після» них.

Історіографічну ситуацію змінюють часи перебудови з її лібералізацією підходів до історичного знання. Тоді були віднайдені та опубліковані матеріали перепису 1937 р., детально описані репресії складу ЦСУ – «цвіту» статистичної науки СРСР. Навіть у московському підручнику «История статистики» 1990-го р. видання було згадано репресовані фігури провідних представників статистичного відомства: І. А. Кравалю, О. А. Квіткіну, Л. С. Брандта та ін. Причинами немилості влади до статистиків укладачі назвали демографічні наслідки репресій і колективізації, зафіксовані другим всесоюзним переписом населення [6, с. 170].

Розпад так званого соціалістичного табору зумовив актуалізацію теми політичного маніпулювання статистичними даними на рівні світової науки. У 1994 р. під егідою Департаменту економічної, соціальної інформації та політичного аналізу ООН виходить брошура «Politics and statistics: independence, dependence, interaction?», яка стала результатом дослідження відповідності світових держав нещодавно прийнятим «Фундаментальним принципам офіційної статистики». Хоча її укладач Уільям Шелтцер в основу обрав дві фокусні країни США та Нігерію, у книзі згадується й колишній соцтабір з його практиками використання числових даних. Зокрема автором було згадано згортання Йосипом Сталіним розлогої статистики національних округів, які асоціювались з Миколою Бухарінін [17, с. 27]. Серед базових принципів маніпулювання даними в соціалістичному таборі У. Шелтцером визначений диктат найбільшого числа – поширення найбільшого з можливих або існуючих показників [17, с. 32].

З початку 1990-х рр. після уведення до обліку нових джерел та висвітлення ряду «білих плям» демографічної історії розпочалось широке обговорення в російській історіографії наслідків політичного втручання в статистику. Класик демографічної думки Анатолій Вишневський на сторінках власної статті «Трудное возрождение демографии» підводить підсумки радянського періоду в розвитку статистики народонаселення на теренах колишнього СРСР. Доба сталінізму визначається ним як найбільш деструктивний період, який поховав надбання 1920-х рр. Повного списку репресованих співробітників відомства не існувало до моменту появи цієї публікації. До того ж у ній згадується ліквідація двох інститутів – ленінградського та київського [3, с. 99]. Згадуючи специфічні статті-доноси, автор констатував, що з 1930-х рр. демографія нищилась руками самих демографів [3, с. 101].

До вивчення історії формування радянської статистики після розпаду СРСР комплексно долучилась зарубіжна історіографія. Відомі британські історики Роберт Девіс та Стівен Уїткрофт у главі «The crooked mirror of Soviet economic statistics» однієї з узагальнювальних праць, присвячених довоєнній економіці Радянського Союзу, детально проаналізували досить складні для історика статистичні джерела. Автори зазначили, що перші нападки на статистичне управління розпочалися в економічному секторі через планування занижених хлібозаготівель [16, с. 28]. Саме тоді, наприкінці 1920 х рр. почалося розширення повноважень Держплану у визначенні норм збирання хліба при наголошенні на необхідності статистичних даних. Сталінський період західні дослідники називають часом кадрових перетворень та репресій. Згідно з ними з 1937 по 1956 рр. публікується мізерна кількість інформації, тому й радянська економіка (і народонаселення, як один із її формувальних чинників) цього періоду бачиться через «криве зеркало» [16, с. 29].

Професор єрусалимського університету Марк Тольц у своїх статтях початку 2000-х рр. розвинув проблему політичного впливу на статистику в СРСР. Автором були розкриті безпосередні втручання вождя у формування її даних,

а також практику надсилання додаткових переписних листів під час передвоєнного перепису задля приховання значних людських втрат – демографія перейшла межу, за якою було втрачено зв'язок з реальністю [14]. /Тому сталінську традицію прекрасно зберегли політичні наступники – у 1970-х рр. інформацію про внутрішні міграції не оприлюднювали, недоступними стали окремі статево-вікові показники через високу дитячу смертність [14].

Досить інформативним є дослідження відомого дослідника обліку та теорії ймовірностей Олега Шейніна «Статистика и идеология в СССР», де розглядається радянська система обліку не тільки з точки зору історії чи демографії, а й математики. Ключовою фігурою, яка, на його думку, вплинула на розвиток радянської статистичної науки, став Володимир Ленін, який майже не порушував суто соціологічних питань обробки даних у власних працях – звідси зловживання ним середніми числами. Стара земська статистика вбачала в селянстві монолітний стан, натомість вождь революції свідомо виділяв у його середовищі куркулів, середняків і бідноту [15]. З огляду на це статистика в СРСР оголошувалась винятково соціально дисципліною, котра мала служити суспільству. Проте деякий час старий земський і водночас новий радянський орган існував доволі спокійно. Автор статті подав дуже яскраву оцінку рівня тогочасної статистики: «у роки непу державна статистика дійшла високого рівня та зайняла впливову позицію в суспільстві, тільки щоб потім потрапити в рабство» [15].

Олег Шейнін також зазначив, що з 1927 р. рівень відкритості числових даних понизився внаслідок наближення до «Великого перелому». «Політично неблагонадійних» представників земської статистики було репресовано, а на зміну математиці прийшла політична економія. Посилаючись на відомого математика Уільяма Феллера, автор констатував, що наприкінці 1940-х рр. Росія так і не зробила власного внеску до математичної статистики [15]. Окрім суто репресивних подій, номенклатура нищівно громила ту теорію, яка могла б стати основою для радянського обліку. Такою стала концепція В. І. Борткевича, О. О. Маркова і О. А. Чупрова про сталі незмінні статистичні ряди, яка була визнана прагненням буржуазних математиків знайти порятунок у відмінних від марксизму методах [15].

Як доказ неможливості нормальної статистичної обробки даних, дослідник теорії ймовірностей згадав постанову ЦК ВКП(б) 1935 р. про статистичні норми виробітку, які «гальмували» історичний прогрес, адже стахановці багаторазово почали підвищувати планку обліку [15]. У 1930 р. було сформовано Демографічний інститут при АН СРСР, але вже через чотири роки його розпустили. Також протягом 1930-1948 рр. не виходило провідне друковане видання радянської науки про статистичний облік – «Вестник статистики». Статистика, за формулою репресованого керівника М. Осинського, мала невдовзі померти як наука, а облік так і залишився основою для ідеологічної констатації звершень соціалізму [15].

Стаття Олега Шейніна корисна не тільки фактографічними свідченнями та комплексним поглядом математика на проблему маніпуляції статистикою в СРСР. Розвідка розкладає всю радянську систему фіксації числових даних на дві частини: облікову та статистичну. Це й виокремлює її з-поміж інших праць. Автором окреслені ключові

питання, які виникали під час взаємодії влади та статистики – від нерозуміння спадщини Олександра Чупрова, автора теорії взаємодії статистичних рядів, до банальних цькувань із суто ідеологічних міркувань учорашніх критиків буржуазної науки.

Класиками в дослідженні радянської статистики часів сталінізму вже давно стали французькі історики Анрі Блюм та Мартін Меспуле. Саме вони зробили спробу концептуального висвітлення кризи Центрального статистичного управління у важкі роки демографічних катастроф 1930-х рр. Для масштабу інституційного хаосу в статистичному відомстві дослідниками був використаний концепт бюрократичної анархії [2, с. 5]. Підґрунтя дослідження тримається на тому, що масові чистки, апогеєм яких став 1937 р., мали повністю розірвати міжособистісні зв'язки між членами організації. Із 1930 р. співробітники статистичного відомства мали настільки різне соціальне походження та освіту, що це просто не давало зав'язатися міцним знайомствам, хоча саме останні визначали штат відомства ув 1920-х рр. Такий атомізований склад мав розірвати корпоративну солідарність статистиків, але, як вважають французькі дослідники, цього зробити не вдалося. Ними виділяються дві причини невдач «бюрократичної анархії» в радянській державі: поновлення вищезгаданої солідарності та визнання науковості статистики, попри всі дискусії про відсутність її статусу [2, с. 150].

Окрім самого концепту «бюрократичної анархії», Мартін Меспуле та Анрі Блюм намагаються знайти у вивченні Центрального статистичного управління соціальну логіку прийняття політичних рішень, адже сталінська влада перетворила використання чисел на одну з легітиміційних підвалин держави [2, с. 7]. Тому в основі дослідження французьких істориків знаходиться не тільки історія статистичного відомства, а й долі пов'язаних з ним людей, стан науки про облік та політичне конструювання статистичних категорій.

Критичну оцінку напрацюванням французького колективу дослідників дав московський філософ Анатолій Антонов у статті «История отечественной демографии: как и зачем она извращается антинагалистами». Хоча ця публікація була рецензією на іншу книгу Анрі Блюма, автор визначив його прихильником парадигми модернізації та контрнагілізму, а його дослідження, на думку московського філософа, не мають нічого спільного ні з демографічною історією, ні з історією демографії [1, с. 45].

Аналіз історіографічної традиції щодо вивчення історії статистичного відомства СРСР у часи перших п'ятирічок дозволяє констатувати, що вона була наповнена інституційними змінами, які закінчилися дуже трагічно для його співробітників. Література з цього питання переважно зосереджується на розгляді впливу політичного аспекту на формування числових даних, нищенні владою здобутків 1920-х рр., переважанні обліку над суто математичними обрахунками, ідеологічному й науковому підґрунті діяльності Центрального статистичного управління. Тема репрезентована переважно зарубіжною історіографією, насамперед російською, французькою та ізраїльською. Дискусійні вузли майже не сформовані, окрім несприйняття московським професором Анатолієм Антоновим «антиналістської» спадщини західної

демографії в особі Анрі Блюма. 1930-ті рр. слугують для історіографії початком активного втручання радянської держави до роботи зі збирання та обробки статистичної інформації, методи якого згодом використовуватимуться протягом усього часу існування СРСР.

Окремим історіографічним кейсом у вивченні стану статистики 1930 х рр. може вважатись література про становлення української школи демографії, яка згодом стала однією з багатьох утрачених галузей національної науки в часи сталінського терору. Історія вже давно реабілітувала незаслужено забутих видатних постатей української статистики – Михайла Птухи, Юрія Корчак-Чепурківського, Арсена Хоменка, Сергія Томиліна та інших безцінних її кадрів. Вітчизняна школа демографії, як засвідчила її вихованиця Галина Селегень, відрізнялася вдалим поєднанням теорії і практики, коли в інших республіках першість мав емпіричний фактор збору масивів чисел [8, с. 53]. Тому вивчення спадщини визначних перших дослідників народонаселення України, сьогодні як ніколи, актуально для розгляду не тільки історичних проблем, а й проблем сучасності.

Спеціальна наукова література про розвиток української школи демографії початку ХХ ст. представлена доволі широко і радянськими, і діаспорними та сучасними українськими дослідниками. У дослідженні Аркадія Меркова, якого також відносять до української школи медико-санітарної статистики, розглядалися унікальні вибіркові аналізи поширення паразитарних тифів, природного руху населення та водопостачання на території республіки на початку 1920-х рр. [5, с. 228]. Статистиками детально оброблялися звіти про санітарний стан селян українського Правобережжя і його єврейських містечок, системи загального харчування УРСР [5, с. 229]. Автор згадав складені в 1930 х рр. Юрієм Корчак-Чепурківським таблиці смертності та його роботу в Самарканді під час Другої світової війни. Проте зі зрозумілих причин А. Мерковим маже нічого не було сказано про Демографічний інститут при Всеукраїнській академії наук та демографічну секцію Центральної статистичної управи УРСР [5, с. 230].

Більш відкритою у власних публікаціях з історичної демографії була діаспорна українська наука. Особливо це стосується учениці знаменитого Михайла Птухи, доктора економічних наук Галини Селегень. Протягом 1954 р. на сторінках часопису «Визвольний шлях» вийшло декілька її статей про розвиток української демографії та статистику людності в 1930-х рр. Авторка зазначила, що в Україні, єдиній у цілому Радянському Союзі, демографічну науку вперше чітко було відокремлено від демографічної практики – статистики населення. Унаслідок цього на території республіки було розбудовано досконалий апарат спостереження і обліку демографічних явищ [8, с. 53].

Інститут демографії ВУАН під керівництвом Михайла Птухи був досить далеким від питань політики, але виконав важливу роль для фіксації й дослідження українського населення. За роки існування установи було видано «Матеріяли з демографії України 1867-1914» та «Матеріяли з санітарної статистики України», а також багато-

томні «Демографічні видання». На сторінках останніх книг містились важливі статті з аналізу вітчизняної практики переписів населення [8, с. 54]. З початком 1930-х рр. керівництву інституту довелося оминати проблеми тогочасного демографічного становища України, проте ідеологічних цькувань не вдалося уникнути через доповідь про розміщення продуктивних сил у 1932 р. на харківській конференції [8, с. 56]. Кінцевою точкою відліку для Демографічного інституту при ВУАН став перепис населення 1937 р., після чого протягом двох років його діяльність згорнуто [8, с. 57].

Другим «мозковим» центром молоді української демографії, за свідченням Галини Селегень, став відділ демографії Центральної статистичної управи України. Установа виконувала керівну роль у вивченні статистики населення республік, більшість її штату набиралася зі старої земської статистики [9, с. 58]. До відання демографічного відділу належала організаційно-методологічна робота з організації «поточного обліку людності» (устаткування закладів РАЦСу, узгодження метричного акту та статистичної картки тощо), запозичення зарубіжного досвіду, узгодження програм обстеження під час всеукраїнських переписів різного гатунку з досить небезпечними для укладачів питаннями про національність та рідну мову [9, с. 60]. Одним із найважливіших аспектів діяльності інституції стала науково-видавнича діяльність. Особливо роботи Арсена Хоменка «Національний склад населення України за даними перепису 1926 року», Андрія Гіршфельда «Міграції людності УСРР» та інші напрацювання, присвячені першому всесоюзному перепису населення [9, с. 58]. Останнім виданням відділу, як наголосила дослідниця, стало зведення «Природний рух людності УСРР у 1929 році», яке вийшло наприкінці 1930 р. (щоправда, винятком стала публікація в 1933 р. підсумків обліку міста) [9, с. 58]. Як і науковцям Демографічного інституту, працівникам статистичної управи довелося пройти через жорна сталінських репресій за «шкідницьке перекручення чисел». Разом із науковою спадщиною української демографії на тривалий час зникли імена більшості її репрезентантів [9, с. 59].

Серед цінного історіографічного доробку української діаспорної науки слід виділити матеріали доповіді Степана Процюка під назвою «Золота доба української демографії», опублікованої на сторінках уже згаданій «Сучасності». Дослідник зазначив, що на фоні відновлення демографії СРСР у часи застою українська наукова школа демографії залишалась єдиною «достовірною базою для цього процесу». Класичні глибоконаукові праці Михайла Птухи, Юрія Корчак-Чепурківського, Арсена Хоменка, Сергія Томилина, на його думку, слід перевидати, бо тогочасні радянські вчені не дали нічого кращого [7, с. 42]. Інститут демографії ВУАН Степан Процюк називав «першим у світі інститутом» такого напрямку [7, с. 41]. «Золоту добу» української демографії змінила «чорна», що тривала з 1938 р. аж до часів хрущовської відлиги [7, с. 42].

Цікавою була характеристика дослідника актуалізації науки про народонаселення в Радянському Союзі. Згідно з цим перевидання забутих і розпорошених праць української школи стало рутинною справою, здебільшого змішаною з русифікацією їхньої спадщини. До останнього процесу належав не тільки російськомовний переклад монографій, а й формулювання назв без вказівки території дослідження цих де-

мографів, а саме України [7, с. 43]. Причиною розгрому статистичної управи в 1930-х рр. Степан Процюк назвав непотрібність першокласної української статистики для Москви [7, с. 44]. Серед сталінських жертв «цвіту» усієї радянської демографії автор назвав прізвища М. Н. Трацевського, Е. І. Воскресенського, С. М. Вербицького, М. Б. Гуревича, М. С. Моравинського, С. Н. Бернштайна, М. О. Авдієнка, Г. Г. Ротмістрова, В. Ф. Резнікова, І. В. Ярового [7, с. 47]. У цьому контексті ним було згадано багато трагічних біографій, які ще чекають реабілітації на сторінках спеціальних досліджень.

Діаспорні дослідження з цієї теми досі вражають своєю розлогістю та комплексним викладом, попри їхній переважно статейний формат. Їхня актуальність не втрачена до сьогодні, особливо в умовах, коли напрацювання «золотої доби» української демографії слугує не тільки джерелом для історії розвитку науки, а й має велике значення для дослідження процесів природного й механічного руху населення в 1930-х рр.

Сучасна українська наука про народонаселення намагається зберігати та примножувати спадщину «цвіту» української статистики, загубленої на полігонах сталінізму. Особливо слід відзначити роботи нині покійної засновниці післявоєнної української демографії Валентини Стешенко. У власних статтях на сторінках авторитетного на пострадянському просторі журналу «Demoscope Weekly» доктор економічних наук відтворила наукові біографії представників «цвіту» української статистики – Юрія Корчак-Чепурківського, Аркадія Меркова, Михайла Птухи та Сергія Томиліна. Так, щодо директора Демографічного інституту Михайла Птухи зазначено, що за життя ним було опубліковано 11 великих наукових праць (тільки дві книги нарисів зі статистики населення та три праці з історії статистики нараховують близько 1800 друкованих сторінок), близько сімдесяти статей, звітів, більше сорока з яких присвячено демографічній проблематиці [11]. З другої половини 1930-х рр. до хрущовської відлиги видатний демограф займався історією та методологією досліджень народонаселення як найбільш безпечними темами.

Як класика світової медико-санітарної думки Валентина Стешенко відзначила росіянина за походженням Аркадія Меркова. Саме він першим на високому науковому рівні почав вивчати онкологічні захворювання, щодо яких захистив дисертацію в 1938 р. Протягом усього життя він залишався вірним своїй темі – дослідженню захворюваності й поширенню медико-санітарних знань серед населення [13]. «Лицарем української демографії» дослідниця називає Юрія Корчак-Чепурківського за його величезний внесок у збирання та обробку статистичної інформації. Його дослідження у царині природного руху та санітарного стану населення України в 1867–1914 рр., Валентина Стешенко визначає унікальними. За доносом про «фашистську личину» видатного демографа арештовують у 1938 році. Після цього до кінця Другої світової війни його домівкою став Карагандинський табір ГУТАБ [10]. Другий післявоєнний арешт, заслання в Евенкійський автономний округ, робота на рутинній роботі в Київському інституті економіки сільського господарства не зломали особистість Юрія Авксентійовича, і він надалі здійснював свої унікальні дослідження стану

статистики в СРСР [10]. У своїй статті «С. А. Томилин как демограф» Валентина Стешенко згадала людину, яка «у будь-якій сфері залишалася демографом». Сергій Томилін мав широке коло інтересів – від дослідження дитинства до вирахування динаміки захворювань. Окрім кількісних показників, цей демограф розглядав якісну сферу вивчення людини в її економічному контексті, вдало поєднуючи співвідношення параметрів «кількість»–«якість» [12]. Дослідниця констатувала, що ідеї видатного статистика щодо впливу захворюваності на стан продуктивних сил суспільства можуть бути покладені в основу демографічної політики будь-якої сучасної країни світу.

Українська демографічна наука 1930-х рр. постає передусім у вітчизняній історіографічній традиції «втраченим поколінням», спадщину якого ще мають у повному обсязі відновити наступники. Її історія подається через доволі трагічні біографії Михайла Птухи, Юрія Корчак-Чепурківського, Арсена Хоменка, Сергія Томилині та багатьох інших демографів. Відсутність остаточного визначення демографічної динаміки за часів сталінізму, сучасна депопуляція українців актуалізують доробок згаданих учених з новою силою. Проте досі немає комплексної монографії, яка б узагальнила спадщину «золотої доби» української демографії.

Аналіз спеціальної наукової літератури дозволяє зробити висновок, що на початку Центральне статистичне управління СРСР формувалося на основі певної довіри з боку партії до старого земського обліку. Проте дальші політичні втручання зумовили замовчування небезпечних тем та фальсифікацію кількісних даних у 1930-х рр. Така практика стояла на озброєнні радянського режиму й надалі, особливо в часи застою. Сучасна історіографія визначає розвиток статистичного відомства СРСР у контексті інституційного натиску сталінізму. «Бюрократична анархія», «криве дзеркало» статистики, «острів свободи», який певний час виживав в умовах репресій 1930-х рр. – з цими концептами західні дослідники висвітлюють розвиток ЦСУ. Для української історіографії окремим кейсом у рамках теми є історія демографічного відділу Центральної статистичної управи республіки та Інституту демографії при ВУАН. Діячі цих установ стали представниками «золотої доби» в українській демографії, а їхня інтелектуальна спадщина дотепер не використовується повною мірою.

Література

1. Антонов, А. История отечественной демографии: как и зачем она извращается антинационалистами / А. И. Антонов // Демографические исследования. – М.: КДУ, 2009. – С. 37–67.
2. Блом, А. Бюрократическая анархия. Статистика и власть при Сталине / А. Блом, М. Меспуле. – М.: РОССПЕН, 2006.
3. Вишневский, А. Трудное возрождение демографии / А. Г. Вишневский // Социологический журнал. – 1996. – №1. – С. 93–116.
4. Гейер, М. Введение. После тоталитаризма. Сравнительный анализ сталинизма и нацизма / М. Гейер, Ш. Фицпатрик // За рамками тоталитаризма. Сравнительные исследования сталинизма и нацизма. – М.: Российская политическая энциклопедия

- (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2011. – С. 6–51.
5. Мерков, А. История санитарной и медицинской статистики в СССР / А. Мерков // Советская статистика за полвека 1917–1967 / А. Мерков. – М.: Изд. «Наука» 1970. – С. 219–272.
 6. Плошко, Б. История статистики: учеб. пособие / Б. Г. Плошко, И. И. Елисеева. – М.: Статистика, 1990.
 7. Процюк, С. Золота доба української демографії / С. Процюк // Сучасність. – 1981. – № 12. – С. 41–60.
 8. Селегень, Г. Демографічна наука в Україні / Г. Селегень // Визвольний шлях. – 1954. – № 1 – С. 53–62.
 9. Селегень, Г. Демографічна наука в Україні / Г. Селегень // Визвольний шлях. – 1954. – № 2 – С. 55–61.
 10. Стешенко, В. Корчак-Чепурковский – рыцарь украинской демографии: тернистый путь ученого: [Электронный ресурс] / В. Стешенко – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2012/0519/nauka01.php>. Доступ – 03.04.2018 р.
 11. Стешенко, В. Михаил Васильевич Птуха как демограф 1884–1961: [Электронный ресурс] / В. Стешенко – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2012/0519/nauka01.php>. Доступ – 23.06.2018 р.
 12. Стешенко, В. А. Томилин как демограф: [Электронный ресурс] / В. Стешенко – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2003/099/nauka02.php>. Доступ – 25.04.2018 р.
 13. Стешенко, В. Аркадий Михайлович Мерков (1899-1971): [Электронный ресурс] / В. Стешенко – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2004/0143/nauka02.php>. Доступ – 23.08.2018 р.
 14. Тольц, М. Тайны советской демографии: [Электронный ресурс] / М. Тольц – Режим доступа до ресурсу: <http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0171/analit06.php>. Доступ – 16.07.2018 р.
 15. Шейнин, О. Статистика и идеология в СССР: [Электронный ресурс] / О. Б. Шейнин. – Режим доступа: <http://www.biometrika.tomsk.ru/kolmogorov/> Доступ – 10.03.2018 р.
 16. Davis, R. The crooked mirror of Soviet economic statistics / R. W. Davis, S. G. Wheachcroft // The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – С. 24–38.
 17. Seltzer, W. Politics and statistics: independence, dependence or interaction? / W. Seltzer. // DESIPA working paper series. – 1994. – №6. – С. 1–45.